

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

До третього тисячоліття право підійшло в стані вражаючого різноманіття існуючих правових систем. Систем настільки різноманітних, наскільки велика кількість існуючих державних утворень [1, 52].

Можна визначити два підходи до розгляду категорії «правова система»: вузький (нормативний) і широкий. Для першого характерне розуміння правової системи як сукупності правових норм і зв'язків між ними. Для другого, «широкого підходу», навпаки, характерне розмежування понять «право» і «правова система», «система права» і «правова система». При цьому «правова система» розглядається і у вузькому (тобто як національна правова система), і в широкому розумінні (як синонім правової сім'ї). Під національною правовою системою розуміється право окремої держави, тобто сукупність галузей та інститутів матеріального права, окремих видів процесуального права, механізмів правотворчості і правозастосування, інфраструктури права, правового стилю і правової культури в окремо узятій країні. Також слід відрізнити поняття «правова система» від поняття «система має рацію». «Система права — поняття структурно-інституційне; воно розкриває взаємозв'язок, співвідношення і побудову галузей права, що визначається об'єктивними і суб'єктивними факторами» [6].

Широкий підхід до розуміння правової системи дозволяє розглядати її не тільки як сукупність правових норм і зв'язків між ними, але й як нормативне вираження історії, релігії, традицій, культури, психіки, психології, менталітету кожного народу. Як справедливо відзначає О. Ф. Скакун, «широкий» підхід, безумовно, дає можливість уникнути однопланового аналізу правової дійсності [10, 43–49].

Не вступаючи в полеміку з приводу розуміння поняття «правова система», у межах цієї статті розглянемо вплив релігії на формування і функціонування правових систем.

Як відзначає С. С. Алексєєв, сутність державно-правових явищ не може бути осмислена юридичною наукою, якщо вони не розглядатимуться з позицій «...високих людських засад, які відносяться до духовних, і навіть божественних» [2, 703].

Упродовж всього періоду розвитку людства релігія займала і займає важливе місце в житті людей. Як відзначає О. Мень, історія не знає жодного народу, який був би абсолютно позбавлений віри. Навіть атеїстів не можна вважати людьми по-справжньому невірними. Ідеологічні міфи — це, по суті, перелицьована релігія [5, 8].

Згідно з марксистським ученням, релігія зникатиме в тій мірі, в якій розвиватиметься соціалізм. Проте історія показує, що державне руйнування релігії неминуче спричиняє етичну деградацію суспільства і ніколи не приносить користі праву і правовому порядку, оскільки, зрештою, і право, і релігія покликані закріплювати і затверджувати етичні цінності, в цьому основа їх взаємодії.

У перекладі з латині релігія (*religio*) означає світогляд і світосприйняття, а також відповідну поведінку і специфічні дії (культ), засновані на вірі в існування бога або богів, надприродного.

На думку учених виникнення релігійних вірувань належить до епохи верхнього палеоліту, тобто приблизно 40–50 тисяч років назад.

У період первісного суспільства предметом культу був обожнюваний і реально існуючий предмет, що наділявся людьми надприродними властивостями, — фетиш. До пізнішого етапу розвитку людства — до часу розпаду родового ладу відноситься поява перших політеїстичних релігій, що сповідають існування великої кількості богів. Однак ці релігії не змогли набутися значного впливу і поширитися на великі території й групи людей. Це пояснюється тим, що ранні політеїстичні релігії були прив'язані до певної групи людей, що володіють родинним, етнічним, мовним зв'язком та ін.

З початком розпаду первіснообщинного устрою розпочався поділ мононорм на релігію, право, мораль. У цей період з'являються перші натяки філософії права і теології.

Найбільше вплинули на формування норм права і моралі світові релігії — християнство, мусульманство, буддизм (так звані наднаціональні релігії). Світовими ці релігії стали завдяки тому, що вони об'єднують людей однієї віри, незалежно від расової, мовної, етнічної приналежності.

Релігія існує в суспільстві не як чужорідне йому тіло, а як один з проявів життя соціального організму. Зв'язок між ними було б неправильно розглядати як взаємодію двох самостійних величин. Релігія — це частина суспільного життя, від якого вона не може бути ізольована, оскільки міцно вплетена в тканину соціальних відносин [9, 20].

Релігія як підсистема суспільства займає в ньому певне місце і виконує відповідні функції. У різних типах суспільств і цивілізацій, на різних етапах історії, в різних країнах і регіонах позиції релігії, функції і сфера її дії неоднакові. В одних випадках релігійна свідомість домінує. Релігійні спільноти збігаються з етнічними. Релігійна діяльність становить неодмінну ланку загального ланцюга діяльності. Релігійні відносини «накладаються» на інші суспільні зв'язки. Інститути поєднують у собі владу релігійну і світську. У інших суспільствах релігійна свідомість не є домінуючою; разом з нею розвиваються різні форми світської свідомості. Релігійна діяльність поступово виділяється із загального ланцюга діяльності і локалізується у визначеному місці і часі. Релігійна спільність продовжує претендувати на поєднання з етнічною спільністю, однак відбувається процес їх диференціації. Нерідко проголошується тотожність релігійної і державної приналежності. Існують і такі суспільства, в яких вплив релігійної свідомості послаблюється, тут домінує світська свідомість. Релігійна діяльність і відносини є приватним видом діяльності і відносин. Релігійні групи відмінні від етнічних спільнот і не збігаються з державними. Духовна і світська влада належать різним інститутам [3, 28].

Виділяються три основні науково-теоретичні напрями в дослідженні ролі релігійного фактора в суспільному житті.

Перший напрям (умовно називається атеїстичним) характерний для радянського періоду і пов'язаний із запереченням або приниженням ролі релігії як самостійного соціально-політичного феномена і об'єкта наукового аналізу. Відповідно до матеріалістичного підходу релігія оголошувалася «опіумом для народу», підкреслювалася стійка тенденція до її відмирання, скорочення числа віруючих. Ідеологізованість досліджень відносин релігії і держави, релігії і права в радянському суспільстві розвивала їх науковість, виводила релігійний фактор за рамки наукового аналізу.

У межах другого, теологічного, напрямку релігія розглядається як надзвичайно широке поняття, що охоплює все різноманіття світу, тому релігійний фактор має відношення до природи, суспільства і мислення і носить інтегративний характер, розглядаючи у взаємозв'язку людину і життя, індивіда і суспільство, з урахуванням морально-етичних традицій і культурних цінностей. Релігія при цьому може виконувати і виконує функції інструменту соціальної консолідації і соціальної мобілізації. Такий підхід характерний для релігійних діячів і учених.

Представники третього напрямку намагаються відповісти на запитання, пов'язані з соціально-політичними процесами, що відбуваються у світі в цілому, на пострадянському просторі зокрема, проаналізувати роль релігійного фактора в конфліктних і перехідних суспільствах, з'ясувати причини релігійного ренесансу у світі та ін. [4, 3].

Б. А. Осипян відзначає, що як духовно, так і історично, релігія як позадоговірна, абсолютна міра свідомості вищого блага, цілей і принципів, завжди була незмінною і міцною основою усякого етичного і правового порядку [8, 19].

Характер взаємодії норм права і релігійних норм у системі соціальної регуляції того або іншого суспільства визначається зв'язком правових і релігійних норм із мораллю і зв'язком права з державою. Так, держава за допомогою правової форми може визначити свої відносини з релігійними організаціями та їх правовий статус у даному конкретному суспільстві.

Зв'язок релігії і права в різних суспільствах і різних правових системах не однаковий. У деяких правових системах вплив релігії на право практично відсутній, тоді як в деяких вони настільки тісно переплетені, що учені-правознавці відносять їх до релігійно-правових систем. Згідно з даним критерієм сучасна компаративістика виділяє релігійні (тобто мусульманське (ісламське), іудейське, канонічне та індуїське право) і нерелігійні (тобто західне, квазізахідне та позазахідне право) правові системи [7, 57].

До якнайдавнішої релігійно-правової системи належить індуїське право, що є синтезом норм релігії, права і моралі. В ісламській правовій системі право є однією із сторін релігії (шаріат). Таким чином, релігійно-правові системи виступають регулятором практично всіх сторін життя суспільства.

В інших правових системах вплив релігії не настільки помітний. Наприклад, в Європі, незважаючи на існування в середні віки канонічного права, релігія не настільки сильно вплинула на формування правових систем (англо-саксонської та франко-германської). Канонічне (церковне) право регулювало

лише деякі сторони суспільного життя, нерегульовані світським правом (наприклад, деякі сімейні відносини).

У ході буржуазних революцій розпочався відхід від ідеології, відповідно до якої право носить «божественний» характер. Головуючу роль набув «юридичний світогляд», згідно з яким право є творчим явищем, що забезпечує гармонійний розвиток суспільства.

У сучасному світі в переважній більшості держав, що не входять в сім'ї релігійного права, релігія законодавчо відокремлена від держави. Проте і з цього правила є винятки. Наприклад, в таких країнах, як Греція, Болгарія, Сербія і Чорногорія, що входять в систему континентального права, офіційною релігією є православ'я.

Упродовж більш ніж 70 років держава намагалася всіляко витіснити релігію з життя суспільства. Наслідки тієї політики можна спостерігати і нині: численні конфлікти на пострадянському просторі, напружені відносини між колишніми союзними республіками, численні приклади побутових конфліктів на релігійному, расовому і національному ґрунті.

Таким чином, можна констатувати, що, незважаючи на те, що в даний час відбувається активна секуляризація суспільно-політичних процесів у світі, аналіз релігії, її вплив на соціальне, політичне і духовне життя суспільств не викликає сумнівів. Без урахування релігійного фактора досить часто неможливо глибоко пізнати і передбачати наслідки соціально-політичних процесів. Характер взаємодії норм права і релігійних норм у системі соціальної регуляції того або іншого суспільства визначається зв'язком правових і релігійних норм з мораллю і зв'язком права з державою. Релігія, як і раніше, відіграє дуже важливу роль у регулюванні поведінки людей у суспільстві, у формуванні етичних і морально-етичних переконань. Відокремив її від держави, ні в якому разі не можна відділяти її від суспільства і людини.

Література

1. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития — надежда и драма современной эпохи. — М.: Юрист, 2000. — 256 с.
2. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. — М.: Статут, 1999. — 712 с.
3. История религии: В 2 т. Т. 1: Учебник / Под общ. ред. И. П. Яблокова. — М.: Высш. шк., 2004. — 464 с.
4. Мельков С. А. Исламский фактор и его влияние на военную политику России: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 23.00.02. — М., 2002. — 32 с.
5. Мель А. История религии: В 2 кн. Кн. 1. В поисках Пути, Истины и Жизни: Учеб. пособие. — М.: ФОРУМ-ИПФА-М, 2000. — 216 с.
6. Осаке К. Американская правовая культура: общая характеристика и отраслевые особенности // comparativelaw.org.ua.
7. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части: Учеб.-практ. пособие. — М.: Дело, 2002. — 464 с.
8. Осипян Б. А. О религиозном происхождении и взаимодействии норм нравственности и права (часть 1) // Представительная власть — XXI век: законодательство, комментари, проблемы. — 2006. — № 6. — С. 19–22.
9. Религия. История и современность: Учебник / Под ред. Ш. М. Мунчаева. — М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. — 264 с.
10. Скакуп О. Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семь) правовых систем мира: Учебник. — К.: Ін Юре, 2008. — 464 с.